

JAARVERSLAG 2002

Mijnheer de Minister,

De statutaire vergaderingen hebben plaatsgehad in de lokaliteiten van het Paleis der Academiën in Brussel, op 28 januari, 27 mei en 28 oktober 2002. Er werden zeven sectievergaderingen gehouden, een plenaire vergadering op 28 januari en een bestuursvergadering op 28 oktober.

Lezing gehouden op de plenaire vergadering :

JEAN LOICQ : *Nieuwe perspectieven voor de geschiedenis van de naam Germani.*

Toen zijn etnografische kennis van Noord-Gallië beter begon te worden, realiseerde Caesar zich dat de Rijn geen absolute grens vormde tussen de Keltische en de Germaanse volkeren. Hij vermeldt inderdaad de aanwezigheid van de *Germani* op de linkeroever van de Rijn, de zogenaamde Gallische oever (de *Germani cisrhenani*), en de aanwezigheid van Kelten op de zogenaamde Gallische oever (de *Volcae Tectosages* van het Hercyniaanse woud). De Oudheid had niet ingezien dat de echte Germaans-Keltische grens de Rijn dwarste in plaats van de loop ervan te volgen. Toch bevonden zich zowel de West-Rijnlandse *Germani* als de *Volcae Tectosages* ten zuiden van deze grens. Er zijn duidelijke aanwijzingen voor de *Germani* uit België : de Eburon Ambiorix zegt het ronduit tegen Caesar. Toch is het ook waar dat deze *Germani*, zoals de meeste volkeren in de *Belgica*, als van Oost-Rijnlandse oorsprong konden worden beschouwd, wat bevestigd wordt door enkele archeologische bewijzen.

We kunnen dus veronderstellen dat deze *Germani*, in het Belgische geheel ingelijfd, in feite de etnische groep waren die deze naam *Germano-* oorspronkelijk droegen; de aanwijzing *cisrhenani* ziet eruit als een toevoeging, die pas later kwam omdat die tegen het dogma van

de Rijn als Germaans-Keltische grens ging, dat Caesar in het begin van zijn boek herhaalt. De naam zou zich geleidelijk uitgebreid hebben (cfr. Tacitus, *Germ.*, 2) tot alle volkeren aan de overkant van de grote rivier : de echte Germanen of Germaans sprekende volkeren, Kelten op weg naar germanisering en misschien zelfs de Retiërs van de voorvallei van de Rijn. Bovendien hebben Germaans sprekende volkeren, zoals de Batavi of de Ubiërs, het gebied van de Eburonen onderling verdeeld en zelfs een deel van het Menapische gebied ingenomen. Dat heeft wellicht ook de uitbreiding van de naam *Germani* voor Germaans sprekende volkeren bevorderd.

De naam *Germāno-*, en meer in het algemeen de stam *germ-*, is noch louter Germaans, noch louter Keltisch. Hij is verspreid over heel Europa. De *Germani* uit het zuiden van het Iberische schiereiland en van Ligurië zijn geen verdwaalde Germaanse nederzettingen. In Gallië, maar ook op de Balkan, komen persoonsnamen voor als *Germus*, *Germanus*, *Germul(i)us*, en plaatsnamen, zoals *Germia*, *Germania* enz. Deze naam, die aan personen of volkeren toegekend werd en een zedelijke hoedanigheid aangaf, lijkt tot het naamkundige erfgoed van de Indo-europese volkeren uit de urnenveldcultuur te hebben behoord, van Spanje tot aan de Balkan. Dat merken we ook in andere landen waar die naam bewaard is, Spanje met het Keltiberisch, Alpijns Italië met het *Lepontisch* of het *Ligurisch* : gebieden die zekere taalkundige conservatieve trekken lijken te te delen met de oudste toponymie van het Rijn-Maasgebied.

Lezingen gehouden in de Vlaamse afdeling :

JAN GOOSSENS : *Over kruisbessen, knoeselen, kasperten en consoorten. En ook een beetje over het Franse groseille.*

In een westelijk Continentaalgermaans gebied, van Zwitserland tot de Waddenkust, heeft de *kruisbes* benamingen die in de formule *{k/g}rVs-* kunnen worden samengevat. Ook het grootste deel van de Galloromania heeft benamingen van dat type (vgl. Frans *groseille*). Ze worden meestal als overnamen uit het aangrenzende Germaans en verdere ontwikkelingen daarvan geïnterpreteerd. Een analyse van de fonetisch sterk divergerende realisaties van de Romaanse en vooral Germaanse vertegenwoordigers van het genoemde type verduidelijkt hun verhouding en levert aanzienlijke correcties bij hun behandeling door de etymologen op. Twee ablautschema's lopen kennelijk door

elkaar. De plausibiliteit van de stelling dat alle vormen die in de formule passen, niettemin verwant zijn, wordt door lexicale parallellen ondersteund.

ROBERT VAN PASSEN : *Heinrich Pottmeyer (1862-1930), volkskundige en toponymist*

Heinrich Pottmeyer werd geboren in Emsdetten bij Munster (D) in een arm gezin. Hij onderbreekt zijn studie, gaat uit werken en scheept op zijn negentiende in naar Amerika, waar hij als (taal)begeaafd student uiteindelijk zijn einddiploma behaalt. In Victoria (Canada) en in Chicago en New York werkt hij als leraar en journalist.

In 1896 keert hij terug naar Europa, waar hij in Antwerpen als « markeerder » aan de haven gaat werken. Hij komt hier opnieuw als journalist, als vertaler en als privé-taalleraar aan de kost. Intussen bezoekt hij regelmatig de Antwerpse Stadsbibliotheek, waar hij zich toelegt op taalkunde en vooral op toponymisch onderzoek. Stadsbibliothecaris Em. De Bom merkt de ijverige lezer op en bezorgt hem in 1912 een tijdelijke aanstelling als wetenschappelijk medewerker. Door zijn voorlopig statuut komt hij na de oorlog in moeilijkheden, de Stad wil hem — mede wegens zijn activistische sympathieën — uit het land zetten.

Hij vestigt zich vervolgens met zijn jong gezin in Münster (Westfalen). Hij was in 1913 getrouwd en zijn kinderen waren tijdens de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen geboren. In Münster kon hij intrekken in het huis waar ook prof. Franz Jostes verbleef.

Nog meer dan in Antwerpen moet hij nu aan de kost komen met werk van archiefgenootschappen en met genealogisch onderzoek. Ook zijn vertaalwerk zet hij voort. Onverwacht sterft hij op zijn achtentzestigste, vermoedelijk bezweken onder de vele financiële en materiële zorgen.

In Vlaanderen maakte hij naam met zijn Duitse vertalingen van verscheidene bekende Vlaamse dichters en prozaschrijvers : Guido Gezelle, Stijn Streuvels, Ant. Bergmann, Aug. Snieders, Virginie Loveling.

Zijn toponymisch onderzoek bracht hem in contact met specialisten in Vlaanderen en Duitsland. Hij werkte vóór W.O. I mee aan het standaardwerk van Förstemann-Jellinghaus, aan wie hij een deel van zijn handschriftelijk materiaal toevertrouwde. Het overige, bepaald

omvangrijke materiaal verdween na zijn vlucht uit Antwerpen eind 1918. Het was zijn bedoeling met dat materiaal een « Vlaams Namenboek » te maken.

Ondanks alle tegenslagen, ook op wetenschappelijk vlak, slaagt hij erin, in 1929, luttele maanden voor zijn dood, zijn baanbrekend artikel over het « Ingwaeoonsch Taalgoed » te publiceren, waarmee hij zijn naam, ondanks onvermijdelijke kritiek, blijvend vestigde.

FRANS DEBRABANDERE : *Vroegmiddelnederlands greieren.*

In het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* wordt *greieren*, een woord uit 1294 in een oorkonde van het Kortrijkse Lievevrouwehospitaal, vertaald als 'afkondigen, bekendmaken' en verklaard als 'frequentatief van het ww. *greyen* 'roepen, schreeuwen', vergeleken met *craeyeren* naast *craeyen*. Mnl. *greien* betekent inderdaad 'roepen', maar een freq. zou *greiæræn* opleveren en niet *greie:ræn*. *Greieren* gaat terug op Oudfrans *greer*, *greier* 'goedkeuren, toestemmen in'. De Mnl. tekst 'greieren ende willekeuren ende otrijeren' is een perfecte replica van de Ofr./Mfr. uitdrukking 'gréer et otroier'. Ofr./Mfr. *greer* is een afleiding van Ofr. *gré* 'toestemming, instemming' < Lat. *gratum* 'wat aangenaam is, goedvinden'. En dat woord werd overgenomen in het Mnl. als *grei(e)* 'wil, welgevallen'. Mnl. *greien* is daar een afleiding van, terwijl *greieren* afgeleid is van *gréer*.

FRANS DEBRABANDERE : *Enkele Vroegmiddelnederlandse toenamen.*

Crikedieu : Het VMNW vermeldt het lemma *Crikedieu*, geadapteerd als *Krikedieu*. Zowel Gysseling als Hoebeke lezen nl. *krickedieu* in een Oudenaardse tekst uit 1292. Nu is deze naam duidelijk een spookwoord, dat in werkelijkheid *huckedieu* gelezen moet worden. Twintig keer komt de naam *Huquedieu*, *Hukedieu* in Atrecht voor. En ook in Brugge omstreeks 1300 en Doornik ca. 1400 treffen we hem aan. Het is de Picardische variant van Ofr. *Huched(i)eu*, een zinwoord, waarvan het eerste lid teruggaat op Ofr. *huchier* 'roepen, toeroepen' < Galloromaans *huccare* 'dagvaarden'. Het is een bijnaam voor iemand die God aanroept.

Painschenere : Het VMNW vindt de etymologie van deze naam uit Geraardsbergen 1294 onduidelijk, maar doet toch een poging met

'Mogelijk verbastering van *pensionare*, ontvanger van lijfrente'. Maar *painschenere* is geen afl. op *-are/-ere* van *pensioen*, maar een nomen agentis op *-er* van Mnl. *poensoeneren*, Fr. *poissonner*, Mfr. *penchonner*. Het is een beroepsnaam voor de keurmeester, ijkmeester.

Pellecoc : In het VMNW komt het trefwoord *pellecoeke* voor, vertaald als 'pellekoek'. De naam komt in 1272 (*pellecouc*) en 1291 (*pellecoc*) in Oudenaarde voor. Maar de *Veil Rentier* uit 1275 vermeldt hem ook als *Pélécoc*. Het VMNW heeft ook een lemma *pelletoc* (Oudenaarde 1296), duidelijk een verkeerde lezing voor *pellecoc*. Het trefwoord had dus *Pellecoc* moeten luiden. De naam is een zinwoord met het eerste lid uit Ofr. *peler* < Lat. *pilari* 'ontharen'. De naam betekent bijgevolg 'die de haan plukt, vogelplukker'. De naam is synoniem met D. *Plückhahn*, Fr. *Pelloie*, *Poilloue*, *Plumecocq*, *Plumejeau*, *Plumeoisille*, Ndl. *Plukvogel*.

VIC MENNEN : *Naamgeografische verkenningen in het grensgebied van de Limburgse, Antwerpse en Noord-Brabantse Kempen.*

In de voorbije jaren is er niet alleen dialectgeografisch onderzoek verricht (M. Devos : *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreiding en betekenisgeschiedenis*, 1991). Op naamgeografisch vlak onderzocht Ann Marynissen de spreiding van akker-, kouter- en rode-namen (A. Marynissen : *The geographical distribution of toponymical elements in the Dutch-speaking part of Belgium*, 1990).

Relevant naamgeografisch onderzoek gebeurt het best grootschalig, maar een kleinschalig onderzoek in een gebied dat op allerlei vlakken verschillen vertoont, kan ook verrassende resultaten opleveren. Dit is het geval met het grensgebied van de Antwerpse, Limburgse en Noord-Brabantse Kempen (de regio grosso modo gelegen tussen Eindhoven, Geel en Peer). Op geografisch, politiek-historisch en dialectologisch vlak vertoont deze regio een grote verscheidenheid. Als voorwerp van het onderzoek werd gekozen voor de naamgeving van een aantal (voornamelijk) landschappelijke fenomenen in 16 dorpen van de regio, nl. in Balen, Geel, Mol, Olmen (Antwerpse Kempen), Bocholt, Kaulille, Kleine-Brogel, Lommel, Neerpelt, Overpelt, Sint-Huibrechts-Lille, Wijchmaal (Limburgse Kempen) en Bergeyk, Eersel, Nuenen, Valkenswaard (Noord-Brabantse Kempen). Hieronder volgt het resultaat van dit onderzoek :

1. Gemeenschappelijke (heide)-
grond :	<i>gemeente, vroente, aard</i>
2. Groot middeleeuws akker-
complex :	<i>akker, veld</i>
3. Omheind akkerperceel :	<i>kamp, look (gelooft), blok, bocht</i>
4. Perceel bouwland achter de
boerderij :	<i>huisblok, huisveld, aangelage, stee,
aanseel</i>
5. Omheind perceel grasland :	<i>beemd, broek, maai (maat)</i>
6. Laatmiddeleeuwse, geprivatiseerde grond :	<i>uitvang, vurrit</i>
7. Moerassige heidegrond voor
turfwinning :	<i>(turf)broek, turfveld, klotkuil,
klotbroek, vurt, maai</i>
8. Weg door moerassig gebied :	<i>dijk, dam</i>
9. Al of niet gegraven water-
loop (afwatering) :	<i>rijt, gracht, loop, zouw (zoe), laak</i>
10. Naam voor buurtgemeen-
schap :	<i>heerdgang, zavel, kot, kwartier.</i>

Het resultaat van de kartering van de varianten is wellicht niet zo spectaculair. Niettemin wijst het op de overgangspositie die bepaalde gemeenten innemen. Zo leunt Lommel, dat politiek-historisch en dialectologisch een grensgeval is, de ene keer meer bij de Noord-Brabantse Kempen aan, dan weer bij de Antwerpse Kempen of Limburgse Kempen. Bovendien bewijst dit kleinschalige onderzoek de rijkdom van het Corpus Molemans-Thiry, waarvan de ontsluiting een volwaardig naamgeografisch onderzoek op grote schaal in Vlaanderen mogelijk zou maken.

FRANS DEBRABANDERE : *De naam van het wapen goedendag.*

Het geduchte wapen van de Vlaamse gemeentenaren op de Groeningekouter was de *goedendag*. Tot in het begin van de 20ste eeuw was er onzekerheid over het karakter ervan. Vooral door de studie van Jan F. Verbruggen weten we nu dat de *goedendag* een stok was die eindigde op een ijzeren ring en een pin, een stok *om mede te stekene ende te slane*. Het was een slag- en steekwapen. Maar vandaag nog denken velen dat de *goedendag* een knots was met pinnen. Zowel Van Dale als Verschueren vergissen zich. Het door hen beschreven wapen is een *morgenster* (Duits *Morgenstern*, Engels *morning star*) 'knots met ijzeren punten aan de kop', die beide lexicografen ten onrechte als synoniem met *goedendag* beschouwen. De *goedendag* wordt ook wel

verward met de *krijgsvlegel*, in het Frans *fléau d'armes*, een 'stok met ketting waaraan meestal een bol met pinnen'.

Maar ook het woord zelf is problematischer dan het eruitziet. Er is nl. geen enkele Middelnederlandse tekst waarin dat woord voorkomt. Zelfs Lodewijk van Velthem, die in zijn *Spiegel Historiael* het verloop van de Guldensporenslag vertelt, gebruikt geen enkele keer het woord *goedendag*. Hij noemt het wapen een *ghepinde staf*, dus een stok met een pin, wat de goedendag inderdaad was. We kennen het woord alleen uit Franse teksten. Guillaume Guiart, een burger uit Orléans, behandelt van 1304 tot 1306 de hele oorlog in een kroniek en hij heeft het o.m. over het bewuste wapen, nl. een *godendac*. In het 14de-eeuwse Frans wordt datzelfde wapen zelfs *godendart* genoemd, in Latijnse teksten als *godandardus* gelatiniseerd. De historicus A. Van Werveke ging (1909) zelfs zover te beweren, dat *goedendag* een Franse naam is. Een tekst uit 1357 zegt toch: 'quemdam baculum ferratum godendart Gallice nuncupatum', d.w.z. 'een zekere gepinde stok, in het Frans godendart genoemd'. In Franse dialecten bestaat het woord *godenda* zelfs nog in de verschoven betekenis 'zaag'. Het woord *goedendag* staat ook in geen enkel Nederlands etymologisch woordenboek, maar wel in twee Franse etymologische woordenboeken, nl. die van Von Wartburg en van Meyer-Lübke. We zouden ons dus wel kunnen afvragen, of de Vlamingen van de Franse *godendart* niet met ironische volksetymologie een *goedendag* hebben gemaakt. Het Oudfranse woord *dart*, Frans *dard*, betekende nl. werpspies, speer, lans. Het is in oorsprong een Germaans (Oudnederfrankisch en dus Oudnederlands) woord, nl. *daroth*. We herkennen het in het *darts-spel*. Maar als *godendart* een Frans woord is, dan moeten we ook voor het eerste lid van het woord een Franse verklaring kunnen vinden. En die vinden we niet. We moeten dus wel aannemen dat *goedendag* wel degelijk de Nederlandse naam was, waarvan de Fransen het tweede lid met het hun bekende woord *dart* geassocieerd hebben. *Godendart* is ongetwijfeld een Franse volksetymologische vorm van *goedendag*.

Waarom heette dat wapen nu *goedendag*? In recente publicaties duikt weer een al meer dan een eeuw oude theorie op. Het woord zou als 'goede dag', d.i. 'goed steekwapen' begrepen moeten worden. In 1896 al citeert Van Duyse ene Meyerick: 'Godendac a flemisch (sic) weapon literally Good-dag or more probably dagger'. De theorie werd weer opgerakeld door R.B.F. van der Sloot in 1964, gevolgd door Luc De Vos in 1995. Ze noemen *dag* zelfs een Keltisch woord. Het huidige

Nederlands kent inderdaad het woord *dag* 'dolck, ponjaard'. Maar de Vlamingen spraken in 1302 geen modern Nederlands, laat staan Keltisch. Ze spraken Middelvlaams en in 1302 luidde dat woord *dagge*, een vrouwelijk woord. Het is, net als het Engelse *dagger*, ontleend aan Oudfrans *dague* < Italiaans-Provençaals *daga*. Het wordt door Von Wartburg uit Latijns *daca* 'mes uit Dacië' verklaard, maar anderen zien er een Keltisch etymon in. Maar dat laatste is geen reden om *dag* een Keltisch woord te noemen. In elk geval is de theorie 'goed steekwapen' onmogelijk. Het wapen zou dan ontegensprekelijk *goede dagge* hebben geheten. Guiart zou het in 1306 als *godedague* hebben weergegeven. En zelfs al had een mannelijk *dag* bestaan, dan nog is *goeden dag* onmogelijk, want *goeden* is een accusatief en voorwerpen hebben toch altijd hun naam in de nominatief.

De accusatiefvorm van *goedendag* kan alleen worden verklaard in de grootformule, een ellips van '*ic wensche di eenen goeden dach*'. En daarmee zijn we terug bij af, bij de eensluidende verklaring van alle woordenboeken 'schertsende benaming van een strijdwapen, afscheidsgroet ...'. Het wapen droeg ongetwijfeld een ironische naam, een sarcastische groet bij de *genadeslag*. De naam is makkelijk te vergelijken met de *misericorde*, een andere middeleeuwse naam voor een wapen. En aangezien 'goed steekwapen' geen steek houdt, blijft de verklaring als ironische grootformule overeind.

Zie ook : *De naam van het wapen Goedendag. De Leiegouw* 44 (2002), 163-170.

In de Waalse afdeling werden drie lezingen gehouden.

Het *Bestuur van de Commissie* voor de periode 2000-2002 was als volgt samengesteld : Mw. Reine MANTOU, voorzitter; Georges DE SCHUTTER, ondervoorzitter en voorzitter van de Vlaamse afdeling; Mw. Martine WILLEMS, voorzitter van de Waalse afdeling; Jef CAJOT, secretaris van de Vlaamse afdeling; Jean GERMAIN, secretaris van de Waalse afdeling; Frans DEBRABANDERE, secretaris-generaal.

Samenstelling van de Commissie : De Commissie betreurt het overlijden van haar lid Robert VAN PASSEN (Vlaamse afdeling).

De *Handelingen* LXXIII (2002) telden 456 bladzijden. Ze werden geruild met een aantal tijdschriften en wetenschappelijke instellingen (zie lijst). De door aankoop of ruil verkregen werken werden gedeponneerd in onze bibliotheek, die ondergebracht is in de bibliotheek van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Schone Kunsten. Honderd exemplaren worden de wetenschappelijke centra van de Belgische universiteiten ter beschikking gesteld, ten behoeve van onderzoekers en studenten.

De Vlaamse afdeling publiceerde het Werk 23, nl. *Toponymie van Eksel* door Victor MENNEN.

Inzake straatnaamgeving werd de Commissie in 2002 door talrijke Brusselse, Waalse en Duitstalige gemeenten geraadpleegd. De Vlaamse afdeling verstrekte advies voor de Nederlandse naamvorm van straten in Brusselse gemeenten, nl. Anderlecht, Brussel, Elsene, Evere, Sint-Gillis, Sint-Jans-Molenbeek, Schaarbeek, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, alsook voor Edingen.

De Commissie heeft de *taalkundige aanpassing van de geografische namen van de stafkaarten* die door het Nationaal Geografisch Instituut uitgegeven worden, voortgezet. Voor de Vlaamse afdeling heeft het Instituut voor Naamkunde in Leuven onder leiding van Willy VAN LANGENDONCK en met medewerking van Francisca GOEMINNE advies uitgebracht i.v.m. 354 toponiemen in de volgende 72 gemeentes (kaartbladen NGI nrs. 20/7 en 25/4 (nog voor 2001) en 17/1, 19/3, 19/4, 20/2, 20/3, 20/5, 16/1, 16/2, 16/3, 16/4, 16/5, 16/6, 16/7 en 16/8) : Alveringem, Beauvoorde, Beerst, Berlaar, Bevel, Boechout, Boezinge, Bouwel, Broechem, De Panne, Dessel, Diksmuide, Driekapellen, Duffel, Emblem, Geel, Gierle, Grob-

bendonk, Halle, Handzame, Heist-op-den-Berg, Helchteren, Herentals, Herenthout, Hooglede, Houtem, Houthalen, Ichtegem, Itegem, Kasterlee, Kessel, Klerken, Koekelare, Kortemark, Lichtaart, Lier, Lille, Lo, Merkem, Mol, Morkhoven, Nijlen, Noorderwijk, Oelegem, Olen, Oostmalle, Oostnieuwkerke, Oostvleteren, Poelkapelle, Pulderbos, Pulle, Ranst, Reninge, Retie, Schilde, Schoten, 's-Gravenwezel, Staden, Steenkerke, Tielen, Veurne, Vladslo, Vorselaar, Wehelderzande, Westerlo, Westrozebeke, Westvleteren, Woumen, Zandhoven, Zoersel, Zolder, Zonhoven.

In de Waalse afdeling werd het onderzoek gedaan door Jean GERMAIN en Martine WILLEMS.

Op het 22e Internationaal Congres voor naamkunde (ICOS) van 19 tot 24 augustus in Uppsala (Zweden) werd de Commissie vertegenwoordigd door Frans DEBRABANDERE en Willy VAN LANGENDONCK.

Met de meeste hoogachting,

Brugge, 31 december 2002.

Algemeen secretaris,

F. DEBRABANDERE

Voorzitter,

REINE MANTOU